

Barbara Solarewicz

**PIENIĄDZ NA POGRANICZU TRZECH KULTUR
MONETY Z KOŚCIOŁA W HIPPOS, W DEKAPOLIS (IZRAEL)**

ABSTRAKT Podczas prac archeologicznych w Hippos (aramejska Susita) Dekapolis, prowadzonych w latach 2000-2010 zarejestrowano łącznie 885 monet. Na terenie kompleksu „kościół północno-zachodni”, polska ekipa odkryła 43 monety datowane od III w. p.n.e. po wiek VIII n.e., tzn. do momentu zniszczenia budowli w 749 r., w efekcie trzęsienia ziemi. Są to monety greckie, rzymskie i bizantyńskie oraz pieniądze arabskie. Do wyjątkowych znalezisk należy solid Herakliusza (610-641) oraz skarb anonimowych felsów umajjadzkich z połowy VIII wieku. Materiał numizmatyczny stanowi podstawę dyskusji na temat sytuacji kulturowej w mieście.

Słowa kluczowe: Dekapolis, Hippos, Susita, kościół wczesnochrześcijański, znaleziska monetarne, obieg monetarny

ABSTRACT Hippos, also known as Sussita, was located on a hill on the eastern shore of the Sea of Galilee, was one of the cities of Decapolis. Its origins date back to the Hellenistic period, although it is not certain whether its foundation took place during the reign of the Ptolemies or Seleucids in that region. As a Greek city with a small admixture of Jewish population, it was torn by internal ethnic conflicts starting from Hasmonean domination (83-80 BC) until the alliance of Greek population with Romans during the First Jewish War (66-73). Archaeological research in Hippos 2000-2010 uncovered a total of 885 coins. The Polish team working in the NWC complex discovered 43 coins dating from the 3rd century BC to the 8th century AD. These include 3 Ptolemaic coins, 3 coins of the Seleucids, 1 coin of Tyre from the late 2nd century BC, an anonymous coin minted in Phoenicia in the 1st century AD, a coin of Herod the Great (37-4), 2 Roman provincial coins of the 2nd century, 3 Roman Imperial coins and 2 Arabian from 3rd century. 3 coins were minted by the successors of Constantine I the Great (306-337). Coinage of the Late Roman Empire is represented by 5 pieces. Also found were 2 Byzantine coins, 1 Arab coin of 7th or 8th centuries, and 14 Umayyad coins. This numismatic material has been briefly described, arranged in chronological groups.

Key words: Decapolis, Hippos, Sussita, early Christian church, coin finds, coin circulation

Starożytna Palestyna to obszar, na którym doszło do zetknięcia się wielu kultur. Świadectwem niektórych wzajemnych oddziaływań są znaleziska monet. Przykładem może być materiał uzyskany w trakcie prac wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie kościoła w Hippos, miasta rozwijającego się od III w. p.n.e. po 749 r. n.e.

Antyczne Hippos¹ (w okresie hellenistycznym Antiochia Hippos, znane też pod aramejską nazwą Susita), położone jest na wzgórzu leżącym na wschodnim brzegu Jeziora Galilejskiego, około 350 m powyżej poziomu jeziora, a po zachodniej stronie

Wzgórz Golan (Fig. 1)². Miasto założone zostało w miejscu istniejącej wcześniej osady za panowania w tym regionie Ptolemeusza, tj. w III w. p.n.e., albo za rządów Seleukidów (Antiocha III lub IV) po roku 200 p.n.e.³ Hippos było jednym z miast Dekapolis, odnotowanym przez Pliniusza⁴ oraz Ptolemeusza⁵.

Hippos było miastem greckim⁶, z niewielką grupą ludności żydowskiej⁷. Za panowania Aleksandra Janneusa (103-76) w latach 83-80 p.n.e. miasto podporządkowane zostało Hasmoneuszom. Władca ten miał zmusić mieszkańców do przejścia

¹ Artykuł powstał na bazie przygotowanego przez Autorkę opracowania materiału monetarnego pozyskanego podczas prac wykopaliskowych w Hippos w latach 2000-2009, przeprowadzonych przez zespół polskich archeologów. Opracowanie to stanowi część projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-ODW/1/2012/07/B/HS3/02378.

² Dzisiaj jest to niemal styk granic pomiędzy Izraelem, Syrią i Jordanią.

³ Specjaliści izraelscy uważają Hippos za fundację Seleukidów: Tzaferis 1990: 52; Epstein 1993: 634; Eisenberg 2015: 27.

⁴ Plin. NH 5.16.

⁵ Fuller 1987: 23-27.

⁶ Saulcy 1874: 344.

⁷ Meshorer 1985: 74.

Fig. 1. Mapa Dekapolis z zaznaczeniem położenia Hippos. Rys. E. Górška

Fig. 2. Widok stanowiska Hippos.
Fot.: A. Graicer; Segal, Eisenberg 2013: 7

na judaizm⁸. W efekcie podbojów Pompejusza Wielkiego w 63 r. p.n.e. Hippos uwolnione zostało spod kontroli hasmonejskiej. W czasach Augusta (30 p.n.e. - 14 n.e.), wraz z Gadarą, weszło ono w skład królestwa Heroda Wielkiego (37-4). Po jego śmierci znalazło się, wraz z Gadarą i Gazą, w granicach prowincji Syrii⁹. Nie wykluczone, że decyzję o włączeniu tych trzech miast do Syrii podjął August pod wpływem delegacji Greków, która przebywała wówczas w Rzymie w związku z procesem dotyczącym podziału władzy po śmierci Heroda Wielkiego¹⁰. Na początku wojny żydowskiej, toczony w latach 66-73, Żydzi spustoszyli Hippos. W odwecie mieszkańcy stali się sprzymierzeńcami Rzymian¹¹ i krwawo rozprawili się z mniejszością żydowską¹². Znamienny jest fakt, że podczas panowania Nerona w roku 67/68, Hippos otrzymało prawo bicia własnej monety¹³. W okresie

władzy Rzymu nastąpił ekonomiczny rozkwit ośrodka. Towarzyszył mu rozwój architektury, sztuki i literatury; miasto stało się jednym z ważniejszych centrów na Wschodzie *imperium romanum*¹⁴. Co najmniej od połowy IV w. n.e. miasto było stolicą biskupstwa; obecność Piotra – biskupa Hippos, odnotowano na synodzie w Seleucji w 359 r.¹⁵ Po roku 400 Hippos znalazło się w obrębie prowincji *Palaestina Secunda*, pod jurysdykcją Scythopolis (Bet Sze'an)¹⁶. Przemiany natury politycznej, gospodarczej, wreszcie społeczno-religijnej, jakie na przestrzeni VII w. miały miejsce w Palestynie w efekcie najazdu Sassanidów w latach 612-626, a wkrótce potem – podboju arabskiego w 637 r., prawdopodobnie spowodowały zubożenie i wyludnienie Hippos. Miasto opuszczono po katastrofalnym trzęsieniu ziemi w 749 r.¹⁷

Badania archeologiczne Hippos zapoczątkował niemiecki podróżnik G. Schumacher w 1885 r. Niepoprawnie zidentyfikował on widoczne wówczas ruiny jako Gamle¹⁸. Pierwsze systematyczne prace

⁸ Acquistapace 1992: 394.

⁹ Jos. Fl., *Ant. Jud.* 15.7.3; 17.11.4. Spijkerman 1978: 16.

¹⁰ Ciecieląg 2000: 50.

¹¹ Jos. Fl., *De bello Jud.* 2.18.1-4; 3.4.2; 3.9.1; Spijkerman 1978: 16; Meshorer 1985: 74; Dvorjetski 2013: 52.

¹² Saulcy 1874: 345.

¹³ Saulcy 1874: 345 uważa, że nastąpiło to w 66 r. n.e.; Spijkerman 1978: 170-71; Meshorer 1985: 74;

Dvorjetski 2013: 52; Solarewicz 2015.

¹⁴ Dvorjetski 2013: 52.

¹⁵ Bagatti 1984: 45.

¹⁶ Bagatti 1984: 92-94.

¹⁷ Tzaferis 1990: 57-58; Młynarczyk 2001a: 215-224.

¹⁸ Segal 2013: 13.

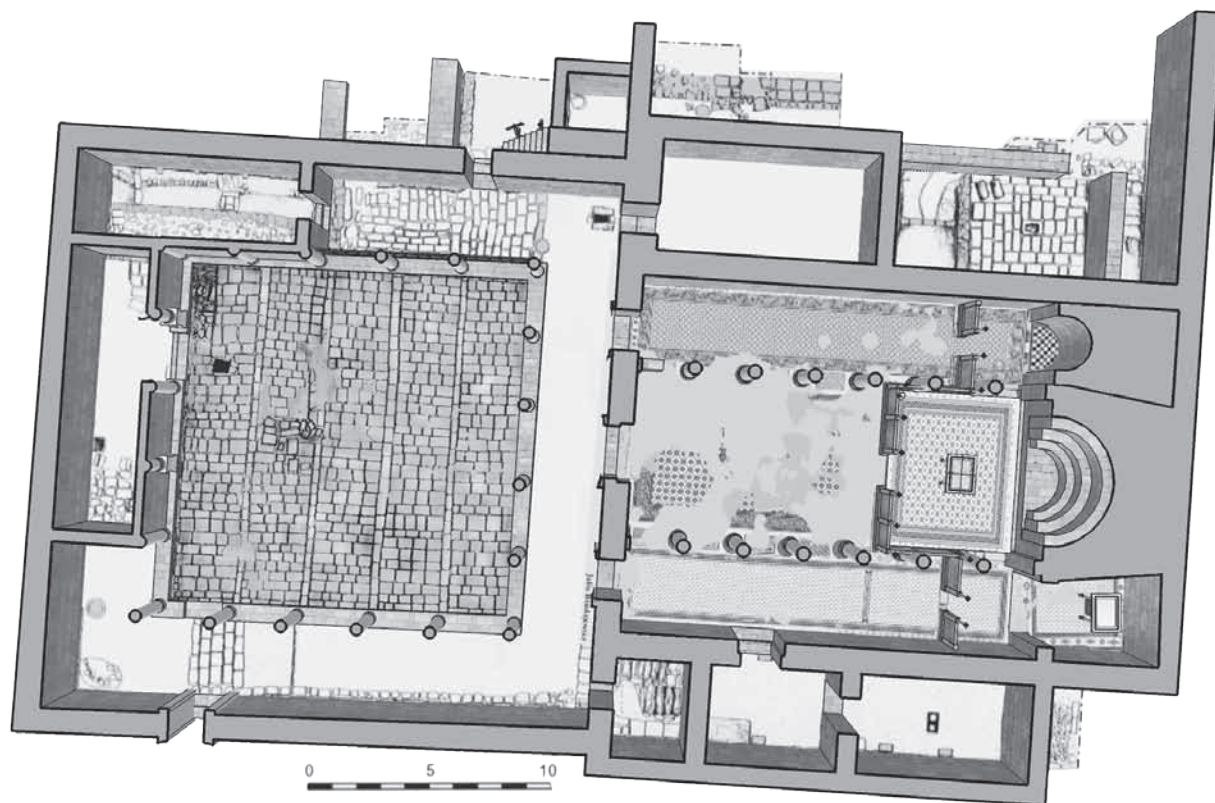

Fig. 3. Hippus. Rzut kościoła północno-zachodniego.
Autor: Z. Solarewicz na podstawie rysunku M. Burdajewicza

wykopaliskowe przeprowadziła w latach 1951-1955 Izraelska Służba Starożytności, reprezentowana przez C. Epstein. Odkopła ona duży kościół bizantyński (uznany przez odkrywców za katedrę Hippus) oraz przylegające doń od północy trójnawowe baptysterium¹⁹. Oprócz tego zespołu odnotowano jeszcze pozostałości trzech innych kościołów²⁰. Badania wykopaliskowe wznowiono po ponad czterdziestoletniej przerwie. Prace²¹ skupiły się na sześciu ważniejszych strefach starożytnego miasta: forum, świątyni ku czci imperatora, dużej hellenistycznej świątyni, rzymskich bramach oraz dwóch bizantyńskich kościołach. Hellenistyczna świątynia, poświęcona najprawdopodobniej Zeusowi Arotezjosowi²², została w okresie bizantyńskim zburzona, a na jej miejscu postawiono kościół chrześcijański. W latach 2000-2009 w pracach archeologicznych

w Hippus (Fig. 2) uczestniczyła ekspedycja polska pod kierunkiem prof. J. Młynarczyk oraz dr. M. Burdajewicza. Polskie badania skupione zostały na ulokowanym w centralnej części miasta obszarze, określonym jako kompleks „kościół północno-zachodni” (North-West Church). Zgodnie z nazwą jego podstawowym elementem był kościół, zbudowany w końcu V w., zniszczony podczas trzęsienia ziemi w 749 r. Świątynię²³ zbudowano na planie bazyliki (Fig. 3)²⁴.

Wejście do nawy głównej (Fig. 4) następowało z atrium²⁵, z którego pochodzi wyjątkowy w swej wymowie zespół znalezisk. Z zewnętrznym murem południowego skrzydła kościoła styka się zespół pomieszczeń mieszczących prasę oliwną oraz tłocznnię wina²⁶.

¹⁹ Epstein, Tzaferis 1991: 89-94; Epstein 1993: 635.

²⁰ Młynarczyk 2001b: 133.

²¹ Izraelscy archeolodzy prof. A. Segal i dr M. Eisenberg z Uniwersytetu w Hajfie (Zinman Institute of Archaeological Research) zaprosili w 2000 r. do współpracy polskich kolegów prof. J. Młynarczyk z Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN i Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz dr. M. Burdajewicza z Muzeum Narodowego w Warszawie.

²² Meshorer 1985: 75.

²³ Studium architektury i wizualna rekonstrukcja kościoła północno-zachodniego wykonane zostały przez mgr. inż. arch. Z. Solarewicza w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-ODW/1/2012/07/B/HS3/02378.

²⁴ Była to budowla o wymiarach 22 m x 15,5 m, podzielona na trzy nawy rzędami sześciu kolumn każdy i flankowana przez skrzydła: północne (szerokości 5,25 m) i południowe (szerokości 5 m). Młynarczyk 2001b: 133-141.

²⁵ Młynarczyk, Burdajewicz 2013: 198.

²⁶ Młynarczyk 2001b: 139.

Fig. 4. Hippus. Wizualizacja wnętrza kościoła północno-zachodniego. Autor: Z. Solarewicz

W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w Hippus w latach 2000-2010 zarejestrowano i opublikowano 885 monet²⁷. Wydobyto je podczas prac wykopaliskowych lub znaleziono na powierzchni. Wśród nich są również egzemplarze, na które natrafiono w trakcie poszukiwań wykrywaczem metali. Liczba monet odkrytych na tym stanowisku nie jest duża, w porównaniu chociażby z Cezareą Nadmorską – zarejestrowano tam 8000 monet, z czego około 2700 opracowanych egzemplarzy odnosi się do okresu od połowy IV w. p.n.e. po połowę VII w. n.e.²⁸. Znaleziska z Hippus w pełni odzwierciedlają jednak obieg pieniężny w Palestynie od okresu hellenistycznego (wskazanie bardziej konkretnej daty nie wydaje się realne, ze względu na możliwość przetrwania najstarszych monet, w tym emisji Ptolemeusza I, dłuższy czas w obiegu²⁹) po wiek XIII n.e. (emisje Mameluków)³⁰, a praktycznie XIV stulecie, zważywszy datowanie najmłodszej monety odbiegającej jednak czasowo od reszty zespołu. Uwagę zwraca niewielka liczba monet bitych w Judei, także tych emitowanych przez rzymskich prokuratorów.

²⁷ Zob. sprawozdania z poszczególnych kampanii oraz podsumowanie wyników sporządzone przez A. Bermana.

²⁸ Evans 2006: 26-27. Tu ilościowe porównania monet znalezionych podczas eksploracji innych ośrodków na terenie Palestyny.

²⁹ Zob. Le Rider, de Callatay 2006: 67-103; von Reden 2007.

³⁰ Zob. chociażby Mielczarek, Piniński 1983: 31-79.

Sytuację tę w pewnym stopniu wytłumaczyć można właśnie strukturą etniczną mieszkańców ośrodka. Zauważyć też należy, że w zespole monet odkrytych podczas badań archeologicznych nie ma żadnych emisji Hippus³¹.

Na terenie kościoła w latach 2000-2008 odkryto 43 monety, datowane od III w. p.n.e. po wiek VIII n.e., tzn. do momentu zniszczenia budowli³². Na zespół składają się: jedna moneta złota (jeden egzemplarz z tego kruszcu odkryty na stanowisku) oraz 42 sztuki wybite w brązie, włączając do tej liczby pojedyncze antoniniany. Są to 3 monety ptolemejskie, 3 monety Seleukidów, 1 moneta Tyru z końca II w. p.n.e., anonimowy brąz bity w Fenicji w I w. n.e., moneta Heroda Wielkiego (37-4), 2 rzymskie monety bite w prowincjach z II w. n.e., 3 rzymskie monety imperialne i 2 bite w Arabii z III w. n.e., 3 monety wybite zostały przez następców Konstantyna I Wielkiego (306-337). Mennictwo późnego cesarstwa rzymskiego reprezentuje 5 egzemplarzy. Znaleziono 2 monety bizantyńskie, 1 monetę arabską z VII-VIII w., 14 monet Umajjadów. Dwóch monet nie udało się określić.

Monety wydobyto na całym badanym obszarze, w kościele, atrium oraz bezpośrednio w pobliżu budowli (Fig. 5).

Czas produkcji monet rzymskich, bizantyńskich i umajjadzkich odkrytych w kościele zbieżny jest z czasem istnienia świątyni, ustalonym w oparciu

³¹ Dla przykładu: Hendin 1996: 257-258.

³² Solarewicz 2015.

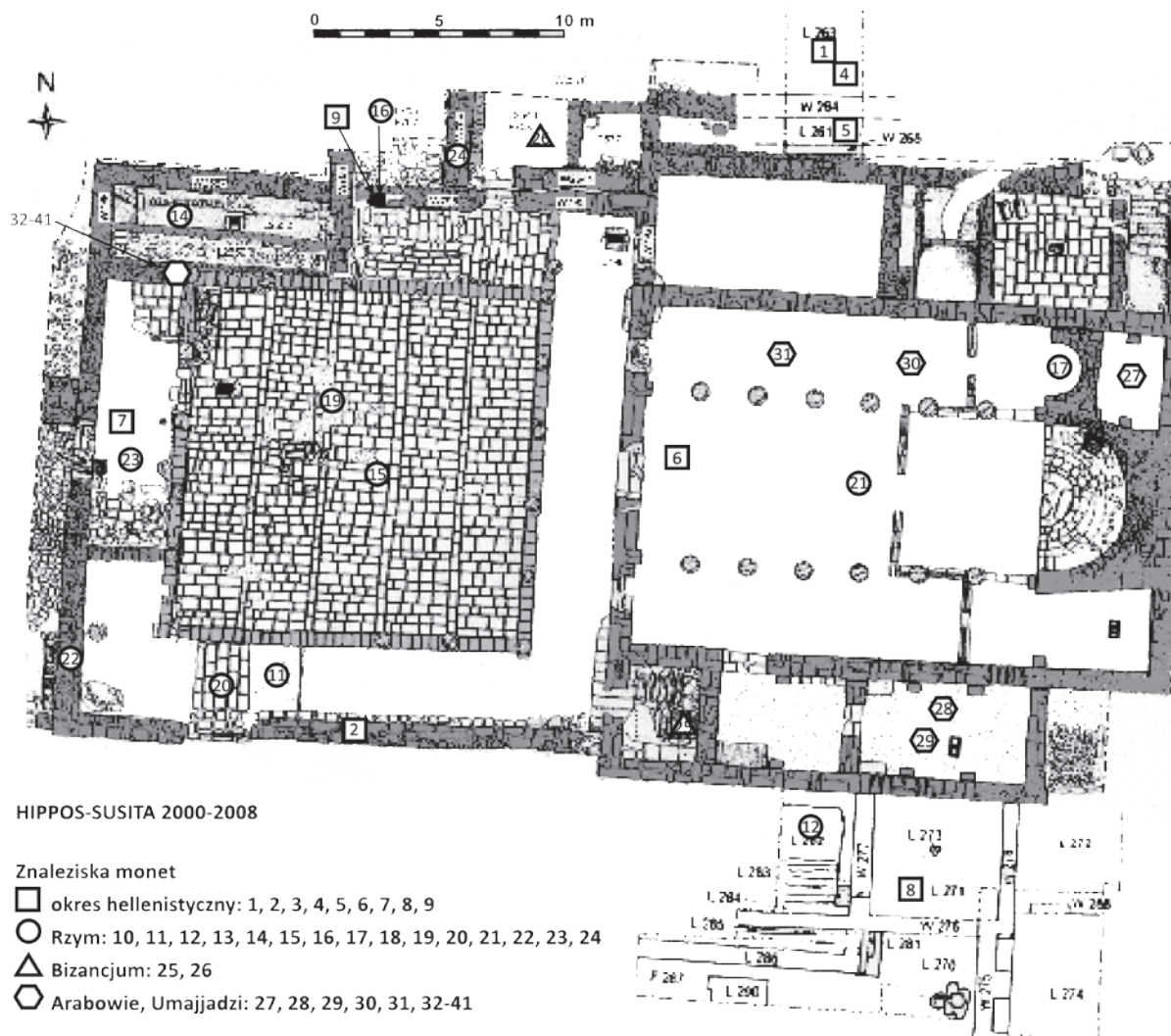

Fig. 5. Rozmieszczenie znalezisk monetarnych na terenie kościoła północno-zachodniego.

Rys. Z. Solarewicz na podstawie rysunku M. Burdajewicza

o datowanie materiału ceramicznego. Zresztą koniec „antycznego” osadnictwa Hippos, tzn. trzęsienie ziemi w 749 roku³³, przypada już na okres umajjadzki.

Co istotne, struktura znalezisk z obszaru kościoła północno-zachodniego w istotny sposób odbiega od znalezisk z pozostałej części Hippos. Zasadnicza różnica polega na praktycznej nieobecności w materiałach z kościoła monet Judei, poza jedną monetą Heroda Wielkiego. W pewnym stopniu zaskakuje też niewielka ilość monet rzymskich, zarówno imperialnych, jak i tych bitych we wschodnich prowincjach cesarstwa. Wyróżnia się obecność monety złotej. Tak więc, na różnym poziomie reprezentowane są w materiale numizmatycznym elementy kultur grecko-rzymskiej, arabskiej i żydowskiej.

Świat grecki obrazują monety Seleukidów i Ptolemeusza³⁴. W opinii A. Segala są podstawy

ku temu, aby sądzić, że osadnictwo na tym terenie rozwijało się od III w. p.n.e.³⁵ Ich obecność na terenie kompleksu kościoła północno-zachodniego związana jest z polityczną i kulturową sytuacją całego regionu, odebranego Ptolemeuszom przez Antiocha III Wielkiego (223-187) oraz polityką Antiocha IV (175-164) wobec Judei³⁶, której szczególną egzemplifikacją jest sytuacja w Jerozolimie³⁷. Monety Seleukidów, na które natrafiono w kompleksie kościoła północno-zachodniego, stanowią jednak jedynie 9% monet władców Syrii odkrytych na całym stanowisku, ale monety Antiocha III i Antiocha IV odkryte podczas badań wykopaliskowych na terenie kościoła północno-zachodniego są

monetarny na terenie Palestyny w okresie hellenistycznym. Mielczarek 2008: 7-24.

³⁵ Segal 2013: 145.

³⁶ Mørkholm 1966: 142-159.

³⁷ Ciecicłag 2011: 131-142, tutaj dalsza bogata literatura i dyskusja.

³³ Dvorjetski 2013: 41-42.

³⁴ Obecność tych monet w pełni oddaje obieg

jednymi z kilku podobnych egzemplarzy odkrytych w Susicie.

Taki sam obraz daje ocena monet ptolemejskich – egzemplarze Ptolemeusza V (204-180) i Ptolemeusza VI (180-145) zostały wyemitowane w II w. p.n.e. Są to jednak pojedyncze sztuki odkryte podczas badań.

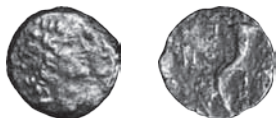

Fig. 6. Antioch IV Epifanes (175-164), AE, mennica: Akko-Ptolemais. Kadman 1961: 94, No. 13.
Źródło: Berman 2004: 123, plate I

Fig. 7. Ptolemeusz V Epifanes (205-180), AE, mennica: Aleksandria. SNG Cop. 317-20.
Źródło: Berman 2001

W świetle materiału numizmatycznego może się wydawać, iż teren na którym zbudowano kościół – powstał na „fundamentach” sanktuarium hellenistycznego³⁸ – w kręgu zainteresowań lokalnej ludności znalazł się w II w. p.n.e. prawdopodobnie po podporządkowaniu regionu Seleukidom – A. Segal sugeruje, że sanktuarium hellenistyczne zaczęło powstawać właśnie w II w. p.n.e.³⁹. Niezależnie od swojej ogólności, stwierdzenie to potwierdza hellenistyczne początki osadnictwa Hippos⁴⁰. Trudno uznać za całkowity przypadek brak wśród znalezisk z kompleksu monet starszych i „dużą” frekwencję monet obu władców seleukidzkich na całym stanowisku.

Jedynym wytłumaczeniem braku na tym terenie monet Hasmoneuszy, którzy otworzyli mennicę w Jerozolimie i bili monety w znacznej ilości, pozostaje teza o niewielkim udziale ludności żydowskiej w gronie mieszkańców Hippos⁴¹.

W podobny sposób jak w przypadku monet hasmonejskich odnieść należy się do emisji Heroda Wielkiego (37-4). W każdym razie Hippos

podporządkowane zostało Herodowi Wielkiemu⁴². Zarejestrowano jedynie cztery takie monety na całym stanowisku, w tym jedną na obszarze kościoła północno-zachodniego (Fig. 5 – nr 9). Jest to moneta z kotwicą i dwoma rogami obfitości, pomiędzy którymi umieszczono kaduceusz. Są to monety niezwykle popularne⁴³. Znikomą ilość monet Heroda Wielkiego, wyjaśnić można strukturą etniczną mieszkańców⁴⁴, ale też i faktem ograniczonego wpływu kultury Żydów na środowisko greckie.

Monet datowanych na I w. n.e. w kompleksie północno-zachodnim nie zarejestrowano. Oceniając całość znalezisk monet z I w. n.e., na które natrafiono w Hippos, można stwierdzić, iż jest to sytuacja podobna do znanej z innych ośrodków; daje się jednak zauważyć brak monet opatrzonym kontramarką. Mennictwo kolejnego stulecia reprezentowane jest przez pojedyncze egzemplarze pieniądza rzymskiego wybitego w mennicach prowincji – monety Marka Aureliusza i Kommodusa wybite w Cezarei i Tyberias. Można pokusić się o stwierdzenie, że odnoszą się one do początku rozkwitu Dekapolis, w tym Hippos. Monet z II w. n.e. bitych w ośrodkach prowincjonalnych zarejestrowano na całym stanowisku 37.

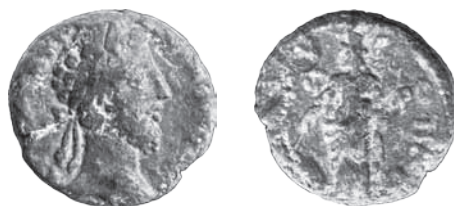

Fig. 8. Kommodus (180-192), AE, mennica: Tyberias, 189/190 r. RPC vol. 4: 6313.
Źródło: Berman 2007: 156, plate II

Fig. 9. Aurelian (270-275), AR, antoninian, mennica: Siscia, 272 r. Göbl 1993: nr. 211-212, tablica 94. Źródło: Berman 2005: 109, plate I

Struktura znalezisk z III w. n.e. jest paralelna do tej z pozostałej części stanowiska. Duży wzrost monet z III w. n.e. charakterystyczny jest również

³⁸ Segal 2013: 130.

³⁹ Segal 2013: 145.

⁴⁰ Dvorjetski 2013: 41.

⁴¹ Dvorjetski 2013: 49.

⁴² Dvorjetski 2013: 50.

⁴³ Evans 2006: 11.

⁴⁴ Dvorjetski 2013: 51-54.

dla innych ośrodków⁴⁵. Różnica polega na ilości odkrytych monet. Zdecydowanie mniejsza liczba zabytków jest najpewniej pochodną charakteru kompleksu kościoła północno-zachodniego, zdominowanego przez konstrukcję świątyni. Przeważają brązy Konstantyna I Wielkiego (306-337) i jego następców. Pochodzą one z mennic działających w Rzymie, Konstantynopolu, Antiochii, Thessalonikach, Akwilei i Kyzikos. Jest to sytuacja powszechna dla całej wschodniej części imperium. Większa ilość rejestrowanych monet zbiega się z czasem rozkwitu gospodarczego Hippos⁴⁶. Dość powszechny jest pogląd, że panowanie Konstantyna Wielkiego otwiera okres pomyślności Palestyny⁴⁷.

Najstarsze monety z tego okresu to emisje Elagabala (218-222) oraz Julii Mamaei, a więc z czasów „renowacji” Hippos⁴⁸ i rozwoju Palestyny⁴⁹. Monety doby późnego cesarstwa rzymskiego znalezione w Hippos świadczą, że pod względem obiegu monetarnego ośrodek ten nie różnił się od reszty „prowincji”. Uwaga ta dotyczy również sytuacji kulturowej regionu.

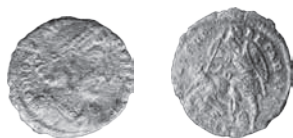

Fig. 10. Konstancjusz II (337-361) i Julian jako cesarz, AE, mennica: Antiochia, 355-361 r. LRBC: 100 nr 2635-2636. Źródło: Berman 2005: 109, plate II

Nie zmieniła się ona zasadniczo w dobie cesarstwa bizantyńskiego. Mennictwo bizantyńskie pod względem ilości znalezisk reprezentowane jest w kościele północno-zachodnim ubogo. Wyłącznie przez dwa egzemplarze, z których złota moneta Herakliusza (610-641) wydaje się być związana już z horyzontem umajjadzkim. 20 nummi Tyberiusza II z mennicy antiocheńskiej zaliczyć trzeba do popularnych monet⁵⁰. Follisy tego władcy często opatrywane były kontramarkami.

Jednym z najciekawszych, a zarazem najbardziej istotnych – unikatowych znalezisk, dokonanych podczas prac polskiej ekipy (Fig. 11), a nie zarejestrowanych na innych stanowiskach, jest wydobycie złotego solidu cesarza Herakliusza

(610-641). Na monetę natrafiono na powierzchni ziemnej (glinianej) podłogi (oznaczonej jako F 708) przed wejściem do atrium⁵¹ kościoła północno-zachodniego. Egzemplarz ten zalicza się do trzeciego typu solidów Herakliusza. Produkcję tych monet, bitych w Konstantynopolu, w oficynie B, datuje się na lata 629-632. Podczas badań w Hippos wydobyto jeszcze dwa follisy tego władcy, pochodzące również z mennicy działającej w Konstantynopolu, w latach 629/630 oraz 635/636. Wszystkie monety odkryte w Hippos to egzemplarze późne, wybite po reformie herakliańskiej 629 roku. Zlikwidowano wówczas szereg mennic (niekiedy był to efekt utraty prowincji), decydując się jednocześnie na tworzenie mennic na zapleczu armii⁵².

Fig. 11. Herakliusz (610-641), AV, mennica: Konstantynopol, 629-632 r.; Morrisson 1970: 264 nr 10/Cp/AV/ 33. Fot.: B. Solarewicz

Monety Herakliusza z awerssem, na którym pokazano Herakliusza i Konstantyna niemal sobie równych rozmiarami (tzw. Typ II), bite od 625 r. w mennicy w Konstantynopolu, stały się wzorem dla emisji umajjadzkich, według J. Walkera bitych od 704 r.⁵³ Monety naśladowujące monety Herakliusza, także typu III (z długą brodą) bite były w Jerozolimie⁵⁴. Fakt ten zdaje się wskazywać, że monety takie jak solid Herakliusza znalezione u wejścia do atrium, mogły przetrwać w obiegu do początków wieku VIII n.e. Jego obecność w miejscu, w którym został znaleziony zdecydowanie „pasuje” do horyzontu umajjadzkiego, bardzo wyraźnie potwierdzonego znaleziskami monet arabskich. Takiej propozycji chronologii znaleziska (nie czasu wybitcia monety) sprzyja również datowanie obu follisów znalezionych na stanowisku – należą one do emisji późnych.

Warto w tym miejscu odnieść się do odkrytych napisów związanych z mozaikami (odsłoniętymi w czasie kampanii 2002 r.), w których wspomniane zostały darowizny na pokrycie kosztów mozaiki w wysokości „połowy nomizmy”, tj. solidu.

⁴⁵ Evans 2006: 19.

⁴⁶ Dvorjetski 2013: 42.

⁴⁷ Evans 2006: 42.

⁴⁸ Segal 2013: 146

⁴⁹ Evans 2006: 40.

⁵⁰ Evans 2006: 22-23.

⁵¹ Młynarczyk, Burdajewicz 2008: 36.

⁵² Chociażby Salamon 1987.

⁵³ Walker 1956.

⁵⁴ Bendall 2003: 307-322.

Pochodzą one właśnie z kościoła północno-zachodniego i przez autora publikacji datowane są na podstawie kryteriów archeologicznych i stylistycznych na koniec VI w. n.e.⁵⁵.

Okres umajjadzki w znaleziskach z kościoła północno-zachodniego uwidocznił się w sposób wyjątkowo pełny⁵⁶. Bogaty zestaw znalezisk monet brązowych, traktowanych zazwyczaj jako pieniądze codziennego życia, jest niezwykle jednorodny. Są to wyłącznie anonimowe felsy z czasów przed reformą. Wyjątkowym zespołem jest oczywiście tzw. skarb felsów umajjadzkich z połowy VIII wieku (Fig. 12).

Fig. 12. Skarb felsów umajjadzkich z połowy VIII wieku.

A. Anonimowe; Walker: 203 nr 595.

B. Fels anonimowy, moneta przebita na monecie wybitej w mennicy w Tabariya (Tyberias);

Walker 1956: 223 nr 724.

Źródło: Berman 2006: 151-152, plates V-VI

Monety Umajjadów stanowią stosunkowo bogatą grupę monet odkrytych podczas badań kompleksu kościoła północno-zachodniego. Tym bardziej, że właśnie z tym horyzontem łączyć

najpewniej należy obecność tam złotej monety Herakliusza. Dodatkowo, dwa egzemplarze, również datowane na połowę VIII w. n.e., odkryte zostały pod „posadzką” we wschodniej części kompleksu.

Zwrócono już uwagę⁵⁷ na 10 anonimowych felsów umajjadzkich datowanych na połowę VIII w. n.e., na które natrafiono w wypełnisku „platformy”, przy północnym murze atrium. Razem z monetami odkryto zestaw różnorodnych przedmiotów, w tym zdobioną sprzączkę brązową, dwa żelazne uchwyty wiader, kościane i żelazne szpile i igły, narzędzia z brązu i żelaza. Różnorodność przedmiotów, wśród których był i nóż do cięcia winorośli, wyjaśniono⁵⁸ sugestią, iż przedmioty te, wraz z monetami spadły z wyższego poziomu. Przyjmując powyższe przypuszczenie, zgodzić należy się z sugestią A. Bermana, iż mamy do czynienia z zespołem zwartym, tzn. skarbem⁵⁹. Uściślenie datowania zespołu nie wchodzi w rachubę, mimo iż do wybicia dwóch egzemplarzy wykorzystano inne monety umajjadzkie. Jedna z nich wybita została w mennicy Tabariya⁶⁰. Brak możliwości uściślenia datowania monet pozwala jedynie na sugestię, iż trafiły one w opisane miejsce w związku z trzęsieniem ziemi w 749 r., które położyło kres funkcjonowaniu miasta Hippos.

Podsumowując można stwierdzić, iż mimo tego, że kościół północno-zachodni zbudowano w wieku V n.e., znaleziska monet dokonane podczas badań obiektu, w pełni oddają polityczny, gospodarczy i kulturowy obraz dziejów Hippos, od czasów założenia miasta po jego koniec w wyniku trzęsienia ziemi w 749 r. Obraz zróżnicowany, właściwy dla regionu, w którym spotkali się przedstawiciele różnych kręgów kulturowych.

Wykaz skrótów

LRBC – *Late Roman Bronze Coinage*, Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent. London 1960.

RPC – *Roman Provincial Coinage*, vol 4. *The Antonines (AD 138-192)*, C. Howgego, V. Heuchert, online 2005.

SEG – *Supplementum epigraphicum Graecum*. Lugduni Batavorum 1923-.

SNG Cop. – *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collections of Coins and Medals*. Danish National Museum. Copenhagen.

⁵⁵ SEG LIV 1661 oraz SEG LIV 1662. Łajtar 2013: 267-270.

⁵⁶ Znaczenie tego faktu podkreślił już Dvorjetski 2013: 62.

⁵⁷ Berman 2006.

⁵⁸ Młynarczyk, Burdajewicz 2006.

⁵⁹ Walker 1956: 595.

⁶⁰ Philips 2005: 1631-1638.

Literatura

- Acquistapace P. 1992. *Guida biblica e turistica della Terra Santa*. Milano.
- Bagatti B. 1984. *The Church from the Gentiles in Palestine*. Jerusalem.
- Bendall S. 2003. *The Byzantine coinage of the mint of Jerusalem*. "Revue Numismatique" 159, 307-322.
- Berman A. 2001. *Hippos-Sussita 2nd season (July 2001) The coins find catalogue*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz (eds.), *Hippos (Sussita) Second Season of Excavations July 2001*. Haifa.
- Berman A. 2004. *The coins find catalogue Hippos-Sussita 5th season (2004)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Fifth Season of Excavations (September - October 2004) And Summary of All Five Seasons (2000-2004)*. Haifa, 123-130, plates I-IV.
- Berman A. 2005. *The coins catalogue Hippos-Sussita 6th season (2005)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Sixth Season of Excavations (July 2005)*. Haifa, 108-110, plates I-II.
- Berman A. 2006. *The coins catalogue Hippos-Sussita 7th season (2006)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Seventh Season of Excavations (July 2006)*. Haifa, 144-153, plates I-VI.
- Berman A. 2007. *The coins catalogue 8th season (2007)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Eight Season of Excavations (July 2007)*. Haifa, 155-165, plates I-VI.
- Berman A. 2010. *Hippos-Sussita 11th season (2010) coins catalogue*. W: A. Segal, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Eleventh Season of Excavations (July 2010)*. Haifa, 153-169, plates.
- Cieciela J. 2000. *Palestyna w czasach Jezusa. Dzieje polityczne*. Kraków.
- Cieciela J. 2011. *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr. - 70 po Chr.* Kraków.
- Dvorjetski E. 2013. "City mostly of non-Jews, such as this Sussita": *The historical geography of Sussita-Antiochia Hippos-Qal'at el-Husn*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 40-63.
- Eisenberg M. 2015. *Antiochia Hippos. Revealing a lost city of the Roman Decapolis*. "Current World Archaeology" 69, 27-33.
- Epstein C. 1993. *Hippos (Sussita)*. W: *New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Jerusalem, 634.
- Epstein C. i Tzaferis V. 1991. *The baptistery at Sussita-Hippos*. "Atiqot" 20, 89-94.
- Evans J.D. 2006. *The Joint Expedition to Caesarea Maritima Excavation Reports. Vol. VI. The Coins and the Hellenistic, Roman and Byzantine Economy of Palestine*. Boston.
- Fuller M.J. 1987. *Abila of the Decapolis. A Roman-Byzantine City in Transjordan*. Ann Arbor.
- Göbl R. 1993. *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus, I-II*. Wien.
- Hendin D. 1996. *Guide to Biblical Coins*. New York.
- Kadman L. 1961. *The Coins of Akko Ptolemais*. Jerusalem.
- Kindler A. 1961. *The Coins of Tiberias, Tiberias* [Corpus Nummorum Palaestinensium IV].
- Łajtar A. 2013. *Greek inscriptions*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 250-277.
- Le Rider G. i F. de Callataj 2006. *Les Séleucides et les Ptolémées. L'heritage monétaire et financier d'Alexandre le Grand*. Monaco.
- Meshorer Y. 1985. *City-Coins of Eretz-Israel and the Decapolis in the Roman Period*. Jerusalem.
- Mielczarek M. 2008. *The circulation of coinage in the Hellenistic period*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. num. i kons. 13, 2004-2007, 7-24.
- Mielczarek M. i Piniński J. 1983. *Monety greckie, rzymskie i bizantyńskie znalezione na Bliskim Wschodzie w zbiorach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. num. i kons. 3, 31-79.
- Młynarczyk J. 2001a. *Antiochia Hippos (Sussita). Miasto późnoantyczne*. W: B. Iwaszkiewicz-Wronikowska, D. Próchniak (eds.), *Sympozyj Kazimierskie*, vol. II. Lublin, 215-224.
- Młynarczyk J. 2001b. *Polsko-izraelskie wykopaliska w Hippos (Sussita) 2000-2001: Kościół Północno-Zachodni (NWC)*. „Światowit” 3 (44) / Fasc. A, 133-141.
- Młynarczyk J. i Burdajewicz M. 2006. *North-West Church Complex (NWC)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Seventh Season of Excavations (July 2006)*. Haifa, 47-59.
- Młynarczyk J. i Burdajewicz M. 2008. *North-West Church Complex (NWC)*. W: A. Segal, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler, M. Eisenberg (eds.), *Hippos-Sussita Ninth Season of Excavations (June-July 2008)*. Haifa, 36-39.

- Młynarczyk J. i Burdajewicz M. 2013. *The Northwest Church Complex*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 194-217.
- Mørkholm O. 1966. *Antiochus IV of Syria*. København.
- Morrisson C. 1970, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, I. Paris.
- Philips M. 2005. *Islamic legends on pre-reform coins of Tabariya*. W: C. Alfaro, C. Marcos, P. Otero (eds.), *XIII Congreso Internacional de Numismática*. Madrid-2003. *Actas-Proceedings-Actes*. Madrid, 1631-1638.
- Reden S. von 2007. *Money in Ptolemaic Egypt. From Macedonian Conquest to the End of the Third Century BC*. Cambridge.
- Reifenberg A. 1947. *Ancient Jewish Coins*. Jerusalem.
- Salamon M. 1987. *Mennictwo bizantyńskie*. Kraków.
- Saulcy F. de 1874. *Numismatique de la Terre Sainte*. Paris.
- Segal A. 2013a. *Research history*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 12-17.
- Segal A. 2013b. *Hellenistic sanctuary*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 128-147.
- Segal A. i Eisenberg M. 2013. *Introduction*. W: A. Segal, M. Eisenberg, J. Młynarczyk, M. Burdajewicz, M. Schuler (eds.), *Hippos-Sussita of the Decapolis. The First Twelve Seasons of Excavations 2000-2011*, vol. I. Haifa, 4-11.
- Solarewicz B. 2015. *Susita-Hippos. Monety z kościoła północno-zachodniego. Polskie badania archeologiczne 2000-2009* (w druku).
- Solarewicz B. 2016. *Problemy z mennictwem Hippos-Susita*. „Biuletyn Numizmatyczny” (w druku).
- Spijkerman A. 1978. *The Coins of the Decapolis and Provincia Arabia*. Jerusalem.
- Tzaferis V. 1990. *Sussita awaits the spade*. “Biblical Archaeology Review” 16.5, 50-58.
- Walker J. 1956. *A Catalogue of the Arab-Byzantine and Post-Reform Umayyad Coins*. London.

Barbara Solarewicz
Polskie Towarzystwo Numizmatyczne
bsolarewicz@gmail.com